

Spíšiák Ján: A szocialista szervezetek új szerződési rendszere*

TRÓCSÁNYI LÁSZLÓ

A gazdasági szervező tevékenység vonalán Csehszlovákiában az utóbbi időben több irányú kezdeményezésnek lehettünk szemtanúi, amelyek egyfelől a termelési folyamat komplexszé tételét igyekeztek előmozdítani, vagyis előfeltételeket kívántak teremteni ahhoz, hogy a termelési folyamat a lehetőség szerint egy szervezet keretében bonyolódhassék le, másfelől, hogy eleget lehessen tenni az iparfejlesztés, kutatás, tervezés, kiszerezés, értékesítés stb. követelményeinek is. Ennek a törekvésnek a szolgáltatásban alkották meg 1958. november 7. napján a 67/1958. sz. törvényt, amely a termelő gazdasági egységek létesítéséről rendelkezik, és ugyanennek a célnak a szolgáltatásban látott napvilágot csaknem egyidejűleg, azaz 1958. november 8. napján a szocialista szervezetek közötti gazdasági viszonyokról szóló 69/1958. sz. törvény, amely az előző törvénnyel létesített termelő gazdasági egységek tekintetében új — sok vonatkozásban az addigától eltérő — szerződési rendszert vezetett be. A szerző művében az utóbbi szabályozással összefüggő kérdések széles elvi alapokon nyugvó feldolgozására vállalkozott.

A mű két fő részre oszlik. Az első rész mindenekelőtt a szocialista vállalatok kötetmi kapcsolatai és az állami népgazdasági terv közötti összefüggés elvi kérdéseit vizsgálja (I. fejezet), majd rátér a gazdasági szerződések egyes fajainak és azok keletkezésének tárgyalására (II. fejezet), amelynek keretében külön foglalkozik a kapacitási szerződéssel (1. §), a szállítási szerződéssel (2. §), a munkákra és szolgáltatásokra kötött gazdasági szerződésekkel (3. §), a gazdasági szerződések egyéb típusaival (4. §) és a gazdasági szerződések alanyaival (5. §), azután a gazdasági szerződések tartalmáról (III. fejezet), a szerződési tartalom módosulásáról (IV. fejezet), a gazdasági szerződésekben származó kötelezettségek teljesítéséről és a nem teljesítésért való felelősségről (V. fejezet) szóló fejtegetések következik, majd e rész a szocialista szervezetek közötti viszonyokat illetően a visszakeresetről (VI. fejezet), az alaptalan gazdagodásról (VII. fejezet) és a preklúzióról (VIII. fejezet) szóló fejezetekkel zárul. A könyv második része a beruházási építkezésekkel kapcsolatos sajátos szerződési kérdéseknek szentel figyelmet (általános megjegyzések a beruházási építkezések tervezésének és pénzellátásának új módjával összefüggő gazdasági viszonyokról, a beruházási építkezések terv- és költségvetési dokumentációjának jogi szabályozása, az építési és szerelőipari munkákra kötött szerződések, a beruházási építkezést finanszírozó bank minőségileg új funkciója).

A tartalom önmagában is bizonyítéka annak, milyen átfogóan igyekszik a szerző az idevonatkozóan felmerülő összes kérdéseket a lehetőség szerint kimeríteni. Meglátásai sok vonatkozásban újak és olyan kérdésekre is kiterjednek, amelyek eddig a jogi kutatások körén kívül estek. Az alábbi ismertetésnél elsősorban a munkának azokkal a részeivel szeretnék foglalkozni, amelyek az új szabályozással összefüggésben a szerző új szerű meglátásait tartalmazzák, illetve amelyek kidolgozására eddig a jogi irodalom nem szentelt kellő figyelmet.

Az I. fejezetben a szerző mindjárt igen érdekesen fejtegeti a tervfeladatok direktíva jellegének váltakozó tartalmát az idők folyamán. Míg azelőtt a direktíva fogalma azt jelentette, hogy a tervfeladatnak kogens jellege van, ma ez koránt sincs így minden esetben. Egyes feladatok lehetnek ugyan kogens jellegűek, pl. amelyeket az éves tervek változtatás nélkül kötelesek átvenni, de lehetnek olyanok is, amelyek az éves tervek útján módosíthatók, ami azt jelenti, hogy csak feltételesen kogenssek, ha nevezetesen az éves terv a távlati terv feladatát nem módosítja.

Ez a változás szorosan összefügg a vállalatok közötti gazdasági kapcsolatok vonatkozásában a polgári jog hatókörének kiterjesztésével. Amint a szerző helyesen állapítja meg, a korábbi és az új jogállapot közötti egyik fő különbség az, hogy az új rendszerben

* SPIŠIAK, JÁN: Nová smluvni soustava socialistických organizací. Praha, Orbis, 1959. 638 p.

a szerződések nagyobb mértékben fognak a tervezés alapjául szolgálni, mint ahogyan ez eddig volt. (21. p.) Ez pedig csak akkor lehetséges, ha a feltétlenül kogens jellegű tervfeladatok köre szűkül és a vállalatok nagyobb önállóságot kapnak.

Ugyanez vonatkozik lényegében véve a különböző fokú jogszabályok imperatív jellegét illetően is. Az iparirányítás mechanikus rendszere nemcsak a vállalatok felé intézett adminisztratív aktusok nagy számában nyilvánkozott meg, hanem a jogszabályok imperatív jellegében is, ami az eddigi rendszert igen merevvé tette. Ez volt a helyzet például a szállítási alapfeltételek vonatkozásában. A gazdaságos elszámolás elmélyülésének ebben a vonatkozásban is jelentkeznie kell. Ha a szállítási alapfeltételek valamennyi rendelkezésének kogens jellege továbbra is változatlanul fennmaradna, a vállalatok önállósága nem érvényesülhetne. „A polgári jog — állapítja meg a szerző — szemben az igazgatási joggal, elvileg diszpozitív jellegű jogszabályok összessége, a kogens rendelkezések csak kivételesek. E jellegüket a felettes szerveknek igazgatási aktusaik kibocsátása során figyelembe kell venniük. A szabályok kogens jellegének, amely eddig különösen a szállítási alapfeltételekre nyomta rá bélyegét, háttérbe kell szorulnia, és utat kell nyitnia a rendelkezési elv számára, ha a gazdaságos elszámolás elvének érvényesülése számára nagyobb teret akarunk biztosítani. A jövőben ezek a feltételek valóban a felek közötti »legis contractus« szerepét fogják betölteni.” (42.p.)

Amikor tehát a szerző ily módon a polgári jog egyre nagyobb hatókörére rámutat — az idevonatkozó fejlődést egyébként a fejezet külön pontjában igen szemléltetően sok vonatkozásban Eörsi Gyula¹ fejtegetéseire hivatkozva eseteli —, ugyanakkor felhívja a figyelmet arra, hogy mindamellett a polgári jogi és igazgatási jogi eszközök továbbra is bizonyos mértékben vegyes formában jelentkeznek. (33. p.) Így pl. a polgári jogi módszer elősegíti a termékek elosztását, ami végeredményképpen az igazgatási jog feladata. A polgári jog továbbá azáltal, hogy a felettes szervek kötelezettségeinek teljesítésére bizonyos esetekben vagyoni szankciókat állapít meg, előmozdítja az igazgatási jellegű kötelezettségek teljesítését. Ugyanígy lehetnek igazgatási aktusok polgári jogi következményekkel kapcsolatosak. (33. p.)

A polgári jog hatókörének kiterjedésével kapcsolatban helyesen hívja fel a szerző a figyelmet a vállalati akarat egyre növekvő jelentőségére. Ugyanakkor azonban azt is hangsúlyozza, hogy az egyes vállalatok különleges érdekei mögött mindig ott áll az állam, a közösség érdeke, ami azt jelenti, hogy a felek a népgazdasági érdekeket és az állami szocialista tulajdon védelmét sohasem téveszthetik szem elől. A vállalati érdekeket tehát az országos érdekek továbbra is megelőzik. (43. p.)

Figyelmet érdemel e fejezet végén a szerzőnek a vállalatok közötti gazdasági viszonyokról szóló törvény és a polgári törvénykönyv viszonyával kapcsolatban a gazdasági jog kérdésében elfoglalt álláspontja is. Véleménye szerint a gazdasági jog mint önálló jogág kialakítása azt a veszélyt rejti magában, hogy elmosódnak azok a határvonalak, amelyek egyfelől az igazgatási aktusok alapján keletkező fölé- és alárendeltségi viszonyok, másfelől az árucserre-forgalom kapcsán az egyenlőség elve alapján létrejövő viszonyok között állnak fenn. Attól tart, hogy ilyen önálló jogág létrehozása végeredményképpen oda vezetne, hogy az igazgatási jog behatol a polgári jog szférájába, és reánehazednék azokra a vállalati viszonyokra is, amelyek jellegüknél fogva a polgári jog szférájához tartoznak. Az értéktörvény — mondja — korlátozott mértékben mind a szocialista szektorban, mind a polgárok és a szocialista vállalatok között keletkező viszonyok, mind a polgárok egymás közötti viszonyai vonatkozásában érvényesül. Ugyanígy az állami népgazdasági terv is nem csupán a vállalatok tevékenységét szabja meg, hanem közvetve a polgárok egymás közötti kapcsolatait is érezteti hatását. Mindez inkább a polgári jog egységének szükségességét valló nézetet támasztja alá. (48. p.)

A II. fejezetben a szerző érdekesen fejtegeti az ún. kapacitási szerződés bevezetésének szükségességét indokló szempontokat. A kapacitási szerződés új intézmény a cseh-szlovák jogban, a magyar jog nem ismeri.

A gazdaság új szervezete mellett az a törekvés nyilvánult meg — mondja a szerző — hogy a gazdasági egységek egymás közötti viszonyait olyan síkon is a lehetőség szerint szerződési úton szabályozzák, ahol eddig a gazdasági módszer volt a túlnyomó. Ezért a polgári jogi módszernek a jövőben, a terv előkészítésének szakaszában is, fokozottabban kell érvényt biztosítani. Ezt a célt szolgálja a kapacitási szerződés, amelynek segítségével a szocialista szervezetek stabilizálni tudják a szállítási viszonyokat, gazdaságosabbá teszik a termelést és az árucserét. E szerződésekkel a felek egyfelől megteremtik az egyes tervfeladatok megállapításának feltételeit, akár a távlati tervezésről, akár az

¹ EÖRSI Gyula: A tervszerződések. Budapest, 1957. 171. és köv. p.

éves tervekről legyen is szó, azáltal hogy a távlati kívánalmak és szállítási lehetőségek alapos megvizsgálásán alapulnak, másfelől kötelezzik magukat arra, hogy egymás között szállítási szerződéseket kötnek. (50. p.)

Ugyanakkor a szerző rámutat arra, hogy a kapacitási szerződések a maguk összességében mégsem helyettesítik a tervaktusokat. Helytelen lenne olyan álláspontot elfoglalni, hogy a gazdasági szerződések a távlati tervezés arányait is kötelező erővel határozhatják meg. Az arányok ugyanis az anyagi, műszaki és egyéb mérlegek függvényei, és a terv legfontosabb mutatószámai tekintetében a jövőben is azok maradnak. (82. p.) Ezért előfordulhat, hogy az országos érdekek nem teszik lehetővé a kapacitási szerződések által megállapított feladatok feltétlen figyelembevételét. Ha ez nem lenne így, ez azt jelentené, hogy a terv összeállítása végeredményképpen a gazdasági egységek együttes akaratától függne, és az állam a tervezés fő mutatószámainak, az egyes gazdasági ágak fejlődése ütemének és sorrendjének megállapításánál második helyre szorulna. Ez azonban már azért sem lenne helyes, mert a feleknek az országos szükségletekről és azok kielégítésének lehetőségeiről nem lehet áttekintésük. Elsőbbségük tehát továbbra is a tervaktusoknak lesz, ami azonban a kapacitási szerződések jelentőségét nem szorítja háttérbe, ellenkezőleg, ha azokat a vállalatok széleskörű, gondos megfontolások alapján kötik, túlnyomórésztük hatályban maradhat. (82. p.)

A továbbiakban a szerző összehasonlítja a kapacitási szerződést a pactum de contrahendoval, az előszerződéssel és a keretszerződéssel, és arra a megállapításra jut, hogy a kapacitási szerződések a gazdasági szerződések különleges típusai. (86. p.) Ezután a kapacitási szerződés tartalmi elemeit és azt a kérdést vizsgálja, hogyan alakul át a kapacitási szerződés szállítási szerződéssé. Véleménye szerint előfordulhat, hogy a kapacitási szerződés annyira részletes, hogy nem kell a feleknek alakszerű szállítási szerződést kötniök, azonban ilyenkor is mindig szükség van a felek olyan irányú egyező akaratnyilatkozatára, hogy a kapacitási szerződés tartalma teljesítésre is kötelez. Automatikusan, újabb akaratnyilatkozat nélkül, a kapacitási szerződés szállítási szerződéssé nem alakulhat át. (95—96. p.)²

A III. fejezetben, amely a gazdasági szerződések tartalmáról szól, a szerző jogi szempontból igyekszik elhatárolni a specifikáció, választék, lehívás és fuvarozási diszpozíció fogalmát és különösen azt vizsgálja, mennyiben tekinthetők ezek hatalmasságoknak.³ Fejtegetései újszerűek ugyanúgy, ahogyan e fejezetnek azok a további részei is, ahol a szállítási alapfeltételek, műszaki normák, műszaki feltételek lényegéről és funkciójáról beszél. A szállítási alapfeltételekkel kapcsolatban azonban közelebbről érdekelt volna bennünket az, hogy a diszpozitív jellegű rendelkezések milyen körben mozgathatnak, minthogy erre csak rövid utalás történik. (198. p.) Viszont igen sokoldalúan fejtegeti a szerző a műszaki norma és a jogi norma kölcsönös viszonyát, és megállapítja, hogy a műszaki normák általában kogens rendelkezések, minthogy a gazdaságok tervszerű irányításának eszközei. (202. p.)

A mű további részeiből ki kell emelni a gazdasági szerződésekből származó kötelezettségek teljesítéséről és a nem teljesítésért való felelősségről szóló V. fejezetet, ahol mindenekelőtt a szokások jelentőségére vonatkozóan találunk néhány figyelemre méltó megjegyzést. A gazdasági szerződésekről szóló korábbi jogszabályok ezekre kiegészítően gyakran utaltak is, különösen a minimális árumennyiséggel, minőséggel, a göngyöleg szállításával és visszaküldésével kapcsolatban. A gazdasági szerződéseken alapuló kötelezettségek tartalmának értelmezésénél ugyanis kivételesen az egyes szakmákban fennmaradt szokások is figyelembe jönnek. A gazdasági szerződésekről szóló új törvény a szokásokról ugyan kifejezetten nem tesz említést, ennek ellenére a szerző nézete szerint a jövőben sem lehetünk meg majd nélkülük. Álláspontja szerint az egyes gazdasági ágakban kialakult szokások, amelyek a felek meggyőződése szerint kötelezettségeiket és jogaikat közelebbről meghatározzák, tulajdonképpen akaratnyilatkozatok részét alkotják. A kereskedelmi életben a szerződés tartalma gyakran éppenséggel csak úgy állapítható meg, ha figyelemmel vagyunk azoknak a kifejezéseknek az értelmére, amelyek az illető szakmában rendszerint használatosak. Ugyanez mondható lényegében véve a jóállás tekintetében érvényesülő szokásokról is (270—271. p.)

² A kapacitási szerződésről részletesebben ld. HORÁNYI Gyula: A kapacitási szerződés jogintézményének bevezetése a Csehszlovák Köztársaságban. Jogtudományi Közöny, 1959. 6. sz. 323—327. p.

³ A hatalmasság fogalmát közelebbről „A kooperáció és a specializáció a polgári jogi felelősség szempontjából” c. művében tárgyalja (ismertetését l. Jogtudományi Közöny, 1959. 4. sz. 186—188. p.).

E fejezetben, amely egyébként a legterjedelmesebb, a szerző főként a felelőségi kérdésekkel foglalkozik. Itt csak utalni tudunk azokra a fontosabb témakörökre, amelyeknek a szerző különösképpen figyelmet szentel. Ezek: a késedelemért fennálló felelősség a szállító és az átvevő oldalán, a szállító felelőssége a szállított termékek minőségéért, a felek felelőssége a teljesítés lehetetlenülése esetében, a kártérítés és a szankciók kérdései. Kiemeli, hogy az egész felelősségi rendszer elsősorban arra épül, hogy minden előidézett zavart szigorúan szankcionáljon, tekintet nélkül arra, hogy abból keletkezett-e kár vagy sem. (295. p.) A vétkességi felelősség elvével összhangban még a teljesítés un. objektív akadályainál is, a felek vétkes magatartását keresi (az elháríthatatlan akadályokra vonatkozó közlési kötelezettség elmulasztása). Az okozati összefüggés véleménye szerint nem jogi értékelés, hanem ténymegállapítás kérdése. A jog csak annyit tehet, hogy a jogszabályok alkalmazásánál előírja, hogy a jelenségeknek a szóban forgó eredményt előidéző láncolatából csak némelyekre legyenek figyelemmel, és ezekhez fűzi a felelősségi következményeket. (390. p.)⁴ Az elmaradt haszon megtérítése nézete szerint a szocialista szervezetek vonatkozásában is jár, ha ennek előfeltételei egyébként adva vannak, jóllehet elismeri, hogy az elmaradt haszon bizonyítása sokszor számottevő nehézségbe fog ütközni (396. p.). Végül ebben az összefüggésben a szerzőnek a kártérítés és a szankciók rokon-, illetve megkülönböztető vonásairól szóló fejtegetései érdemelnek figyelmet (400. és köv. p.).

A szocialista szervezetek közötti visszkoresetekről szóló VI. fejezetben a szerző arra az álláspontra helyezkedik, hogy a visszkoreset, ugyanúgy, mint a bírság és kötbér intézménye, a feleket a szerződési kötelezettségek pontos megtartására ösztönzi és ezért annak mint a szerződési fegyelem megszilárdítására szolgáló eszköznek, megvan a lét-jogosultsága, ámbar a szocialista szervezetek közötti gazdasági viszonyokról szóló új törvény ezt az intézményt nem ismeri.

A szerző világos, logikai gondolatvezetése megmutatkozik a jogalap nélküli gazdagodásról szóló VII. fejezetben is, ahol az alaptalan gazdagodás visszatérítésére irányuló igényt elválasztja a tulajdonosi, a visszkoreseti és a kártérítési igénytől. Rámutat azokra a különbségekre, amelyek közöttük fennállnak mindenekelőtt azokat a ténybeli és jogi feltételeket illetően, amelyek a szóban forgó igények megalapításához vezetnek. Elválasztásuk rendkívül fontos továbbá az egyes igények megszűnésének határidői szempontjából is. Megállapítja továbbá, hogy az egyes igények egymást kölcsönösen ki is rekesztik (436—437. p.).

Végül a szerzőnek a preklúzió fogalmáról szóló fejtegetései érdemelnek figyelmet, minthogy e fogalom meghatározása a jogszabályokban teljesen hiányzik, és a tudományban sem alakult ki idevonatkozóan egységes vélemény.

Összefoglalva megállapíthatjuk, hogy a szerzőnek művében a feldolgozott hatalmas anyagot viszonylag kis terjedelemben oly módon sikerült összefoglalnia, hogy a tételes rendelkezések elemzésén kívül csaknem mindenütt azokat az elméleti alapokat is feltárta, amelyekre ezek a rendelkezések épülnek. Nyilvánvaló azonban, hogy fejtegetései csak a legszükségesebb elvi megállapításokra szorítkozhatnak, minthogy azok bővebb kifejtése a mű lehetőségeit és kereteit messze meghaladta volna.

Igen sikerültnek tartjuk a szerző feldolgozási módszerét is. A szerző fejtegetéseit rövid, a dolog lényegét visszaadó pontokba foglalta össze, amelyeknek egyes címei már önmagukban véve is tájékoztatják az olvasót a mű gondolatmenetéről, és ezzel a könyv használhatóságát nagyban megkönnyítik. Ugyanezt mondhatjuk az igen pontosan összeállított tárgymutatóról is.

A könyv a csehszlovák jogi sajtóban igen kedvező fogadtatásra talált.⁵ Valóban olyan művel állunk szemben, amely a felvetett kérdéseket magas tudományos szípvonalon tárgyalja, rendszere világos, áttekinthető. Emellett széles körben támaszkodik a döntőbírói gyakorlatra, ami a könyvet a vállalati dolgozók számára is értékké teszi. Úgy véljük, hogy a szerző, aki a vállalatok közötti gazdasági viszonyok polgári jogi vonatkozásainak tisztázását számos könyvében és tanulmányában már eddig is igen sikeresen vitte előre, ezzel a művével olyan gondolatok alapjait fektette le, amelyek a szerző hazáján kívül is méltó érdeklődésre tarthatnak számot.

⁴ Lényegében tehát ugyanoda jut, mint FÖRSI, aki szerint a polgári jogi okot kell keresni, ha „természeti” okra bukkanunk. Vö. Kártérítés jogellenes magatartásért. Budapest, 1958. 56. és köv. p.

⁵ LUBY, S., Právny Obzor, 1960. 3. sz. 175—179. p.